

Брайчевський М. ПОХОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ.

2-ге вид. – Київ: Видавничий дім “КМ Академія”, 2002. – 154 с.

Однією з найскладніших проблем слов'янознавства, яку ось уже понад два століття безуспішно намагаються вирішити вчені-гуманітарії багатьох країн, є виникнення слов'янської писемності. Одні дослідники (їх меншість) не приховують того, наскільки вона є складною і далекою від розв'язання. Натомість, інші стверджують, нібито тут усе уже майже з'ясовано, за винятком деяких другорядних деталей. Основна розбіжність між ученими, що намагаються встановити витоки кирило-мефодіани, стосується питання, який з двох слов'янських алфавітів – глаголиця чи кирилиця – належить Константину (Кирилу) Філософу та його брату Мефодію і відповідно – котра з них є давнішою. Щодо заслуг солунських братів у створенні та поширенні слов'янської писемності сумнівів бути не повинно, бо це підтверджено як численними письмовими матеріалами, так і живою традицією. Складність полягає у тому, що далеко не всі аспекти та нюанси їх діяльності належним чином відображені у джерелах. На жаль, ми не маємо змоги докладно висвітлити історіографію проблеми, бо вона надзвичайно обширна: лише у “Библиографии по кирилло-мефодиевской проблематике” (Москва, 1980), укладеній І.С.Можаєвою, за тридцятирічний період (1945–1974) зафіксовано майже дві тисячі публікацій. Тому спробуємо пунктирно окреслити основні концепції, що сьогодні домінують у науковій літературі.

Щоб не витратити часу на виклад думок та аргументацій різних учених, висловлених з цього приводу, пошлемося на таке престижне спеціалізоване видання, яким є тритомна “Кирило-методиевская энциклопедия”, опублікована Болгарською Академією Наук наприкінці минулого століття. В обширній статті про глаголицю, автором якої є знаний болгарський філолог Петир Ілчев, зазначено, що “історичні та мовні факти, які є у нашому розпорядженні, дають право стверджувати, що творцем глаголичної графічної системи був великий слов'янський просвітник Константин (Кирило) Філософ” (т.1, с.503). Такої ж думки дотримується автор статті про кирилицю Іван Добрев (т.2, с.309).

Стосовно виникнення кирилиці між ученими є суттєві розбіжності, які в основному зводяться до трьох версій:

- 1) кирилицю уклав Кирило за допомогою брата Мефодія;
- 2) кирилицю створив хтось з учнів солунських братів, найімовірніше, Климент Охридський, назвав її так на честь свого учителя св. Кирила;
- 3) кирилиця виникла задовго до Кирила на основі грецької азбуки.

Припускають, що цей процес тривав досить довго і пройшов декілька етапів, одним з яких було існування так званого протокириличного письма. І заслуга св. Кирила полягає в тому, що він її упорядкував відповідно до потреб тодішньої слов'янської мови.

Оскільки первісні слов'янські тексти, написані Кирилом, Мефодієм та їхніми учнями, до нас не дійшли, а збереглися лише пізніші списки, аргументовано довести щось дуже важко. Тому усі наведені вище міркування мають гіпотетичний характер. І хоч у розпорядженні вчених є немало достовірних історичних фактів, зокрема, щодо

місіонерської та просвітницької діяльності святих Кирила та Мефодія, на жаль, вони теж не дають відповідей на ряд питань, що і призводить до нескінченних наукових дискусій.

Певний внесок у розробку цієї проблеми зробили й українські вчені, передусім, І.Огієнко та М.Брайчевський. Якщо про роль І.Огієнка у дослідженні кирило-мефодіївської спадщини уже дещо написано¹, то внесок М.Брайчевського поки що не привернув належної уваги наукової громадськості.

Відомо, що М.Брайчевський цікавився не лише проблемами етногенезу, соціально-економічного, політичного та економічного розвитку давніх слов'ян, а й їх культурним поступом, пов'язаним, передусім, з переходом від язичництва до християнства та формуванням власної писемності. На відміну від майже усіх своїх попередників, учений при розгляді цієї надзвичайно складної проблеми не лише виходив з писемних джерел, а й опирався на археологічні матеріали, які проливають додаткове світло на формування слов'янського письма.

Безпосередньо цією тематикою М.Брайчевський зацікавився досить пізно – на початку 1990-х років, у період своєї творчої зрілості. Спочатку (1991–1992) він опублікував у кількох номерах журналу “Книжник” серію статей, які згодом доповнив та об'єднав у невеличку книжку під назвою “Походження слов'янської писемності” (Київ, 1998). Незабаром (2002) вийшло друге її видання. На жаль, у “Літописі рецензій” не вдалося виявити відгуку ні на перше, ні на друге видання названої праці М.Брайчевського. Очевидно, не знають про неї і за кордоном, оскільки навіть у сусідній Росії, судячи з другого доповненого видання книги Б.Н.Флор’ї “Сказания о начале славянской письменности”, що вийшла друком у С.-Петербурзі 2004 р., відсутня згадка про доробок українського вченого. Між тим, М.Брайчевський створив струнку оригінальну концепцію походження слов'янської писемності, яка заслуговує на те, щоб її донести до широкого загалу, оскільки сам учений цього зробити не зможе, бо його уже немає серед живих.

Як справедливо зазначає автор передмови до другого видання рецензованої праці Ю.Павленко, від інших досліджень, присвячених походженню слов'янської писемності, її вигідно відрізняє те, що М.Брайчевський, на відміну від своїх попередників, розглядає цю проблему не автономно, а в загальному соціокультурному контексті ранньої історії слов'янства (с.13).

Слідом за І.Огієнком та деякими іншими вченими, М.Брайчевський дотримувався погляду, згідно з яким кирилиця виникла внаслідок поступового пристосування грецького алфавіту до фонетичних особливостей старослов'янської мови. Цей процес був в основному завершений завдяки Кирилу та частково Мефодію незадовго до початку їх моравської місії.

На думку М.Брайчевського, значно складнішою є проблема виникнення глаголиці. Він є прихильником теорії, згідно з якою глаголиця з'явилася не еволюційним шляхом, а була створена кимось з освічених людей як штучна система знаків, пристосованих до фонетичного письма. При цьому вчений висуває припущення, що в основу глаголиці була покладена надчорноморська ієрогліфіка, відома як “сарматське письмо”, якого поки що ніхто не спромігся відчитати. Для ілюстрації свого при-

¹ *Ильинский Г. Р.*: І.Огієнко. Костянтин і Мефодій, їх життя і діяльність // *Bizantinoslavika*. 1. 1929. С.231–236; *Велчева Б.* Иван Огиенко // *Кирило-Мефодиевска енциклопедия*. Т.2. Софія, 1995. С.843–846; *Хом'як Н.* Иван Огієнко – видатний український славіст // *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 49. Львів, 1996. С.8–11; *Тюрменко У.* Наукова спадщина Івана Огієнка у світлі кирило-мефодіївської проблематики // *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 50. Львів, 1999. С.36–45.

пущення на стор. 49–50 він наводить 240 “сарматських знаків”, запозичених з книги Е.І.Соломоник “Сарматские знаки Северного Причерноморья” (Київ, 1959), які за своєю конфігурацією багато в чому нагадують глаголичні букви. При цьому М.Брайчевський не є надто категоричним, бо не виключає й того, що у глаголиці є щось і від єврейського письма. Адже могло датися взнаки сусідство з Хозарією, де був поширений іудаїзм.

Виникнення глаголиці саме у східних слов’ян М.Брайчевський пов’язує з поступовим проникненням у їх середовище християнства, офіційне прийняття якого князем Володимиром у 988 р. не було одноразовим актом, а радше, вирішальним кроком до його остаточного утвердження. Цілком зрозуміло, що поширення серед слов’ян, у тому числі східних, нової віри значною мірою залежало від того, якою мовою велася її пропаганда і наскільки доступним для неофітів було Святе Письмо. У світлі цього стає зрозумілішою паннонська легенда*, згідно з якою 861 р. у Херсонесі Таврійському (під час подорожі до Хозарії) Кирило зустрів людину, що мала дві книги – Євангеліє і Псалтир, написані (“росьским письмом”). У поширеному житті св. Кирила зазначено, що він дуже уважно ознайомився з цими книгами. Зважаючи на подальшу роль святих Кирила і Мефодія у створенні слов’янської писемності, ця подія заслуговує на особливу увагу. Щоправда, деякі вчені (А.Вайан, Р.Якобсон та ін.), навіть не допускаючи думки про можливе існування слов’янської писемності на Русі в докирилівський період, пояснюють цей епізод тим, що у первісному варіанті Житія Кирила, мабуть, йшлося про книги, написані “сурською”, тобто сірійською мовою**. А пізніші переписувачі, котрі, мовляв, ніколи не чули про “сірські письмена”, сприйняли цей термін як помилковий і через метатезу змінили його на “руські”.

Саме цю концепцію підтримує сьогодні багато вчених. Але чи можна на підставі, по суті, нічим не вмотивованого припущення про “помилку” переписувача вважати проблему розв’язаною? Адже інші науковці (В.Ламанський, В.Істрін, І.Огієнко, Е.Георгієв) стоять на тій точці зору, що повідомлення про “руські” книги, виявлені в Херсонесі, є достовірними, вони схиляються до думки, що ці книги були написані протокириличним письмом. З цим не погоджується М.Брайчевський, який припускає, що книги могли бути, радше, глаголичними, інакше для Кирила як грека, пов’язаного зі слов’янським середовищем, протокирилиця не була б великою дивиною. Оскільки конкретної інформації з цього приводу у розпорядженні дослідників нема, то сказати щось з певністю важко. І все ж гіпотеза М.Брайчевського є новим словом у науці. Вона розширює географічний простір, на якому можна шукати витоки слов’янського письма, зокрема, глаголичного.

Усі вчені однак згодні в тому, що поширення слов’янської писемності тривалий час, десь до XII ст., було пов’язане з паралельним використанням обидвох алфавітів – кириличного і глаголичного. Після цього кирилиця як простіша і придатніша для користування, а також ближча для тих, хто перебував під впливом візантійської культурної традиції (Болгарія, Сербія, Македонія, Боснія), зовсім витіснила глаголицю. Проте на крайньому заході Балканського півострова та у Моравії вона зберігалася (поряд із латинським письмом) аж до XVI ст., а в Хорватії (особливо в Далмації) – чи не до кінця XIX ст.

Прив’язаність слов’янського населення цих регіонів до глаголиці М.Брайчевський пояснює заборонаю його учням після смерті Мефодія (885) проводити богослужіння за східним обрядом з використанням слов’янської мови. Проте ще певний час

* Паннонська легенда – Поширене житіє св. Кирила.

** Ряд дослідників, зокрема, Ф.Дворнік, висувають версію, згідно з якою “херсонські книги” нібито були перекладені готською мовою.

слов'янська церква у Моравії, Далмації та Паннонії все ж продовжувала діяти таємно. Щоб позбавити владу підстав для переслідування її прихильників, слов'янське духівництво почало застосовувати у церковній практиці та літературній діяльності малодоступну для непосвячених, майже криптографічну азбуку – глаголицю. Опосередковане свідчення цього – загалом невелика кількість глаголичних пам'яток, що дійшла до нас. І місцем їх походження є переважно Моравія, Хорватія і Далмація. Наявність у глаголичних книгах значної кількості моравізмів також є вагомим аргументом на користь версії українського вченого.

М.Брайчевський звертає увагу на те, що обидві слов'янські азбуки певним чином взаємодіяли. Зокрема, відомо, що декілька азбучних знаків (щ, ж та ін.) кирилиця запозичила у глаголиці. З нашої точки зору, це дає підставу припускати, що глаголиця старша за кирилицю, і цілком ймовірно, що вона виникла у східних слов'ян. При цьому нагадуємо спостереження М. Брайчевського про близькість глаголичних букв до “сарматських знаків”. Через це немає підстав відкидати повідомлення Паннонської легенди про “руські письмена”. А що вони не збереглися, то в цьому немає нічого дивного – на жаль, багато цінних пам'яток втрачено. І все ж, походження слов'янського письма, особливо глаголичного, є великою науковою загадкою, яку ще належить розгадати в майбутньому. Чималу лепту у цю важливу справу вніс М.Брайчевський. І за це йому велика шана.

Володимир ЧОРНИЙ